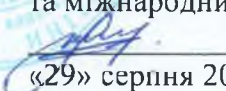

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор НН інституту історії, права
та міжнародних відносин

 Олександр ЖУКОВ
«29» серпня 2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Галузь знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки

Спеціальність В9 Історія та археологія

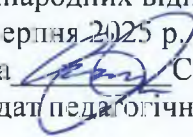
Освітньо-професійна програма Історія та археологія

Перший рівень вищої освіти

Мова навчання українська

Погоджено науково-методичною
комісією НН інституту історії, права
та міжнародних відносин

«28» серпня 2025 р.

Голова **Світлана МОЦАК**
кандидат педагогічних наук, доцент

Суми – 2025

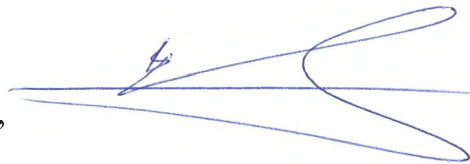
Розробник:

Кудінов Дмитро Валерійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри історії України

Протокол № 1 від 28 серпня 2025 р.

Завідувач кафедри,
кандидат історичних наук,
доцент

В'ячеслав ОЛІЦЬКИЙ

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 11	Бакалавр	Обов’язкова
		Рік підготовки:
1-й		
Семестр		
1-2-й		
Лекції		
58 год.		
Практичні, семінарські		
64 год.		
Лабораторні		
Самостійна робота		
204 год.		
Консультації:		
4 год.		
Вид контролю – екзамен		
Загальна кількість годин – 330		

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Навчальна-дисципліна «Давня історія України» є однією з фундаментальних історичних дисциплін. Курс охоплює час від появи людини на території України в епоху раннього палеоліту до укладання Люблінської унії в 1569 р. Комплексне вивчення різних аспектів вітчизняної історії вказаного періоду має забезпечити системне уявлення про історичні процеси.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Давня історія України» є ознайомлення студентів з процесами й явищами вітчизняної історії від первісного ладу до створення Речі Посполитої.

Навчальна дисципліна «Давня історія України» входить до переліку обов'язкових компонентів освітньо-професійної програми (цикл професійної підготовки).

Навчальна дисципліна спрямована на формування визначеної освітньо-професійною програмою **інтегральної компетентності**:

ІК 1. Здатність розв'язувати спеціалізовані задачі й практичні проблеми в галузі історії та археології або у процесі навчання, здійснювати аналіз історичних явищ і подій, що передбачає застосування теорій та методів історичної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **загальних компетентностей**:

ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК 6. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 7. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 8. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК 9. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 10. Здатність працювати в команді.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **спеціальних компетентностей**:

СК 1. Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

СК 4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК 5. Здатність відшукувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК 13. Здатність аналізувати події і процеси національної історії у загальноєвропейському та загальносвітовому контекстах.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Навчальна дисципліна «Давня історія України» базується на опануванні студентами дисциплін шкільного курсу, як-от історія України та всесвітня історія. Паралельно вивчаються «Історія стародавнього світу», «Археологія».

3. Результати навчання за дисципліною

Програмні результати навчання:

ПРН 1. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

ПРН 3. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

ПРН 4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН 6. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

ПРН 11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

ПРН 13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

ПРН 15. Аналізувати та пояснювати суспільні явища, процеси й тенденції у державі та світі, концепцію сталого розвитку людства.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

Розподіл балів

Розподіл балів (I семестр)

Поточний контроль													Разом	Загальна сума
Розділ 1							Розділ 2						65	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13		
Поточний контроль														
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5		
Контроль самостійної роботи														
2	2	2	3	3	3	2	3	3	3	3	3	3	35	

Розподіл балів (II семестр)

Поточний контроль													Разом	Екзамен	Загальна сума	
Розділ 3			Розділ 4									Розділ 5		56	25	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14			
Поточний контроль																
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4			
Контроль самостійної роботи																
1	1	1	1	1	2	1	1	2	1	2	2	2	1	19		

4.1. Критерії оцінювання видів роботи для поточного контролю

Під час оцінювання результатів навчання застосовується накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання якості виконання студентами всіх видів аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, спрямованих на опанування навчального навантаження шляхом поточного та підсумкового контролю. Система оцінювання курсу реалізується згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень студентів під час відвідування лекцій, участі у семінарах, виконання тестових завдань та виконання інших видів самостійної роботи.

Поточний контроль складається з таких компонентів:

– **60 балів:** участь у *семінарах* – підготовка аналітичних звітів та доповідей і пред'явлення результатів в аудиторії у вигляді усних відповідей, участь в обговоренні семінарських питань / дискусіях, виконання практичних завдань, виконання завдань тестового контролю.

– **15 балів:** опрацювання теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних завдань, підготовка рефератів, есе тощо.

– **25 балів:** екзамен.

Разом – **100 балів.**

Оцінювання результатів аудиторної роботи здійснюється за наступними критеріями:

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
4	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та правильно інтерпретує явища та процеси історії України; виконує всі завдання; проявляє творчість і оригінальність в аналізі процесів і явищ минулого; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження. Під час заняття продемонстрована активність та ініціативність.
3	Здобувач вищої освіти дає відповіді на більшість питань семінарського заняття, відтворює дефініції загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; в основних рисах розуміє й інтерпретує явища та процеси; завдання виконує з помилками; не може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, називаючи при цьому їх ознаки.
2	Здобувач вищої освіти дає відповіді на частину питань семінарського заняття, частково відтворює дефініції загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; помилково розуміє й інтерпретує явища та процеси; завдання виконує з помилками; не може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу.
1	Здобувач вищої освіти не готовий до заняття, не відповідає на питання, що винесені на розгляд, з труднощами виконує завдання, допускаючи змістовні помилки, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття.
0	Відсутність на занятті

4.2. Критерії оцінювання рівня теоретичної та практичної підготовки студента для підсумкового контролю з дисципліни (екзамен)

Бали	Рівень	Оцінка	Критерії оцінювання
21-25	A	Відмінно	Оцінка виставляється за правильну, ґрунтовну та повну відповідь, самостійне наведення адекватних прикладів до теоретичного матеріалу, творче висвітлення.
16-20	B	Добре	Оцінка виставляється за правильну, але недостатньо розгорнуту та ґрунтовну відповідь, самостійне наведення адекватних прикладів до теоретичного матеріалу, нетворче висвітлення проблем.
11-15	C		Оцінка виставляється за правильну, але недостатньо розгорнуту та ґрунтовну відповідь, наведення з певною допомогою викладача адекватних прикладів до теоретичного матеріалу, нетворче висвітлення проблем.
6-10	D	Задовільно	Оцінка виставляється за в основному правильну відповідь, яка проте відзначається порушенням логіки викладу, неаргументованим висвітленням проблем, помилками у наведенні прикладів до теоретичного матеріалу.
1-5	E		Оцінка виставляється за в основному правильну відповідь, яка містить певні негрубі помилки, відзначається порушенням логіки викладу, неаргументованим висвітленням проблем, невмінням навести приклади до теоретичного матеріалу.
0	FX	Незадовільно	Оцінка виставляється за неправильну, неповну відповідь, відсутність міцних знань з питань курсу.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90-100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	задовільно
60-63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

В Університеті передбачено можливість перезарахування результатів неформальної та/або інформальної освіти відповідно до Положення про порядок

визнання результатів навчання у неформальній та/або інформальній освіті у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка (<https://sspu.edu.ua/universytet/edusci/normatyvno-pravova-baza>).

5. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання дисципліни «Давня історія України» можуть бути:

– *усний контроль*. Усний контроль здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні викладач ставить перед здобувачем вищої освіти декілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою питань перед усією аудиторією;

– *письмовий контроль*. Здійснюється за допомогою письмових робіт, які можуть бути короткочасними (15-20 хв.) і протягом усього заняття. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз);

– *тестовий контроль*. Тести – спеціальні завдання, виконання (чи невиконання) яких вказує на наявність (або відсутність) у здобувача вищої освіти певних знань, умінь.

– *підготовка доповідей, есе, презентацій*. Передбачає виконання здобувачами вищої освіти різних форм завдань.

Особлива увага при опануванні змісту навчальної дисципліни приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності та забезпечення довіри до результатів освітнього процесу та освітньої діяльності, розумінню здобувачами вищої освіти значення академічної доброчесності та наслідків недотримання її постулатів.

Питання для підсумкового контролю (I семестр):

1. Еволюціоністська теорія походження людини.
2. Археологічні пам'ятки раннього палеоліту на території України.
3. Види первісного мистецтва, зафіксовані за археологічними знахідками на території України.
4. Кам'яна індустрія епохи верхнього палеоліту (за археологічними знахідками в Україні).
5. Сексуальна революція епохи верхнього палеоліту: ендогамія, матриархат, фіксація превалювання жінок у суспільстві за археологічними знахідками.
6. Духовний світ кроманьйонців: вірування, ритуали, уявлення про потойбічний світ.
7. Мисливська практика епохи мезоліту.
8. Міграції в Україні епохи неоліту.
9. Кераміка трипільської культури: типологія, технологія виробництва, символіка.
10. Пам'ятки ямково-гребінцевої культури на території Сумщини.
11. Проблема розташування прабатьківщини індоевропейців: історіографія.

12. Кіммерійська експансія у Закавказзя та на Близькому Сході.
13. Скіфське суспільство: племена, класи, сімейні відносини, норми соціального життя.
14. Царство Ішкуза та його експансія на Близькому Сході та в Малій Азії.
15. Персидсько-скіфська війна наприкінці VI ст. до н. е.
16. Царство Атея: структура управління, економіка, збройна експансія.
17. Релігія та міфологія скіфів.
18. Скіфська зброя.
19. Роль жінки у сарматському суспільстві за документальними свідченнями та археологічними даними.
20. Повідомлення римських географів та істориків про населення Північного Причорномор'я в I–II ст.
21. Римсько-сарматські війни: хронологія, театр військових дій, оборонні й наступальні операції, характер ведення війни.
22. «Удар бича Божого»: гунське вторгнення на території України.
23. Аварський каганат і його вплив на територію України.
24. Велика Болгарія та її сліди в історії України.
25. Населення території України під владою Хозарського каганату.
26. Державний устрій Хозарського каганату.
27. Пам'ятки Салтово-маяцької культури на території України.
28. Хозарська теорія походження Русі.
29. Слов'янська міфологія.
30. Племена черняхівської культури: соціальний устрій, господарство, побут, культура.
31. Археологічні пам'ятки роменської культури на Сумщині.
32. Сутність норманської концепції походження Русі.
33. Образ Русі у скандинавських сагах.
34. Свідчення про Русь у візантійських джерелах.
35. Похід Русі на Бердаа.
36. Військове мистецтво ранньої Русі.
37. Шлюбна дипломатія князя Володимира Великого.
38. Містобудівництво в часи правління Володимира Великого.
39. Процес християнізації Русі та язичницька протидія йому.
40. Міжкнязівська усобиця в 1015–1019 рр.
41. Історико-правова оцінка юридичної пам'ятки епохи Русі «Руської правди».
42. Експансія Русі часів правління Ярослава Мудрого.
43. Повстання киян у 1068 році: причини, рушійні сили, характер і перебіг подій.
44. Значення віче в системі державного управління Русі.
45. Волинські кризи наприкінці XI – на початку XII ст.
46. Централізаторська політика Володимира Мономаха.
47. Соціальна політика Володимира Мономаха.
48. Вотчина: правовий статус, управління, натуральний характер господарства.
49. Становище жінки в давньоруському суспільстві.
50. Феодальні війни на території Південної Русі в середині XII ст.
51. Русько-половецькі династичні шлюби.

52. Переяславське князівство: населення, територія, управління, основні політичні події.
53. Турово-Пінське князівство: населення, територія, управління, основні політичні події.
54. Новгород-Сіверське князівство: населення, територія, управління, основні політичні події.
55. Чернігівське князівство: населення, територія, управління, основні політичні події.
56. Київське князівство: населення, територія, управління, основні політичні події.
57. Волинське князівство: населення, територія, управління, основні політичні події.
58. Тмутараканське князівство: населення, територія, управління, основні політичні події.
59. Кипчаки-половці Степової України: політична організація, суспільне життя, господарство, побут.
60. Чорні клобуки й торки на службі в руських князів.
61. Комерція міст Русі.
62. Розвиток сільського господарства в Русі-Україні.
63. Фінансова система Русі: монетний і безмонетний періоди, карбування власної монети, зарубіжні гроші на руському ринкові, бартер.
64. Процесуальне право Русі.
65. Молодша дружина: структура, сектор відповідальності, обов'язки, права й привілеї.
66. Соціум берладників: спосіб життя, господарювання, участь у воєнних авантюрах.
67. Математичні знання русичів.
68. Мурована архітектура Русі наприкінці X – в першій третині XII ст.
69. Мурована архітектура Русі в XII – першій половині XIII ст.
70. «Хождєнія» руських мандрівників.
71. Скоморохи: між церковним прокльоном і народною популярністю.
72. Харчування жителів Русі.
73. Руська православна церква в боротьбі з пережитками язичництва.
74. Ювелірне мистецтво Русі.
75. Скульптура та живопис Русі.
76. Освіта Русі-України: типи шкіл, поширення грамотності, порівняння з латинською школою.
77. Виховний потенціал «Повчання дітям» Володимира Мономаха.
78. Проповіді Кирила Турівського: проти чого пущені стріли духовної критики.
79. Надзвичайне, зафіксоване на сторінках Кисво-Печерського патерику.
80. Ідейна основа «Моління» Данила Заточеника.

Питання для підсумкового контролю (II семестр):

1. Землі Прикарпаття в другій половині XI – першій половині XII ст.
2. Об'єднання Прикарпаття під владою князя Володимирка Володаревича.
3. Правління Ярослава Осмомисла.
4. Правління Володимира Ярославича в Галичі. Династична криза.
5. Феномен галицької боярської олігархії.
6. Волинське князівство в XII ст.
7. Правління Романа Мстиславича, князя волинського.
8. Збирання земель руських довкола Галича в період правління Романа Мстиславича.
9. Галичина під владою Ігоречів.
10. Володислав Кормильчич: біографія галицького політичного діяча.
11. Війна за Галицький спадок: періодизація, основні військово-політичні події, обґрунтування претензій на престол з боку ворогуючих сторін.
12. Галицьке повстання 1219–1221 рр.
13. Мстислав Удатний на чолі Галицького князівства.
14. Боротьба Данили Романовича за галицький престол.
15. Внутрішня політика Данили Галицького.
16. Війна Данили Романовича проти монголів.
17. «Татарщина» в часи правління Льва Даниловича й Володимира Васильовича.
18. Правління Володимира Васильовича на Волині.
19. Шварно Данилович на чолі Литовської держави.
20. Військові походи Лева I.
21. Правління Юрія I.
22. Правління князів Андрія та Лева II.
23. Юрій-Болеслав Тройденович в обороні інтересів Галицько-Волинської держави.
24. Соціально-економічний розвиток Волині й Прикарпаття в XII – першій половині XIV ст.
25. Підготовка та здійснення Західного походу Чингізидами.
26. Військове мистецтво монголів.
27. Наслідки монгольської навали в Південній Русі.
28. Правління Путивльської династії в Києві.
29. Золотоординські часи в Степовій Україні: населення, торгові шляхи, кочове господарство.
30. Степові міста України часів панування Золотої Орди.
31. Антимонгольський рух на Сіверщині в 1280-ті роки.
32. Інститут баскаків на Русі.
33. Податки й повинності населення Русі в золотоординський час.
34. Закарпаття у складі Угорського королівства, XI–XIII ст.
35. «Велика зам'ятня» в Ordі та її наслідки для південноруських земель.
36. Шипинська земля – Буковина в складі Молдавського князівства.
37. Синьоводська битва та її наслідки.
38. Специфіка литовського панування на українських землях.

39. Правління Дмитра-Любарта на Волині.
40. Київське князівство під владою Володимира Ольгердовича.
41. Дмитро Детько: до біографії галицького політичного діяча.
42. Галицьке боярство в галицькому домені польського короля: становище, права й обов'язки.
43. Полонізація галицького дворянства в XV – першій половині XVI ст.
44. «Куряча війна» на Галичині: причини, перебіг подій, наслідки.
45. Правління Вітовта у Великому князівстві Литовському й українські землі.
46. Події феодальної війни 1430–1438 рр. на території України.
47. Правління Казимира Ягайловича й українські землі.
48. Судебник Казимира.
49. Московська експансія на українських землях на початку XVI ст.
50. Стародубська війна: театр військових дій, військові кампанії.
51. Полководський талант Костянтина Острозького.
52. Українські міста з магдебурзьким правом на території Великого князівства Литовського: самоврядування, міське господарство, розвиток ремесл і торгівлі.
53. Світські феодали Великого князівства Литовського: типологія, суперечності, обов'язки, права й привілеї.
54. Розвиток сільського господарства на українських землях у другій половині XIV – першій половині XVI ст.
55. Посилення феодальної експлуатації селянства.
56. Теорії походження козацтва.
57. Формування козацтва та зростання його соціальної ролі.
58. Стан православної церкви під час монголо-татарського панування.
59. Галицька митрополія за часів Королівства Русі.
60. Становище православної церкви в останній третині XIV – першій третині XV ст.
61. Флорентійська унія та її наслідки та церкви в Україні.
62. Наростання кризових явищ у православній церкві на території України в першій половині XVI ст.
63. Католицизм, ересі, протестантські церкви й юдейство на українських землях у другій половині XIV – першій половині XVI ст.
64. Крим у період Великого переселення народів.
65. Ранньовізантійські часи в Криму.
66. Хозарське панування на Кримському півострові.
67. Похід Бравліна на Сурож: легенди й реалії.
68. Середньовічний Херсон.
69. Італійська колонізація Криму в XIII–XV ст.
70. Кафа – торгова столиця Чорного моря в період пізнього Середньовіччя.
71. Князівство Мангуп: політичний устрій, населення, економіка, печерні міста.
72. Генуезько-феодоритські війни.
73. Створення та розвиток Кримського ханства у XV ст.
74. Османське вторгнення в Крим та його наслідки.
75. Експансія Кримського ханства наприкінці XV – першій половині XVI ст.

76. Розвиток освіти на українських землях у другій половині XIV – першій половині XVI ст.
77. Юрій Дрогобич-Котермак: наукова кар'єра українця.
78. Галицький ренесанс: література, архітектура, живопис.
79. Мистецтво й усна народна творчість Наддніпрянщини у другій половині XIV – першій половині XVI ст.
80. Етногенез українського народу.

6. Програма навчальної дисципліни

Програма навчальної дисципліни «Давня історія України» складається з п'яти розділів, які в цілому висвітлюють історичні процеси на українських землях останньої треті XVIII – початку XX ст.

Розділ 1. Стародавня історія України.

Розділ 2. Середньовічна історія України: східні слов'яни, Русь-Україна.

Розділ 3. Галицько-Волинська держава.

Розділ 4. Українські землі під владою іноземних загарбників, середина XIII – середина XVI ст.

Розділ 5. Крим у період Середньовіччя.

7. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

7.1. Тематичні розділи

Розділ 1. Стародавня історія України.

Тема 1.1. Вступ до історії України.

Поняття «історія». Об'єкт, предмет, функції, завдання і принципи історії. Історичні джерела: типологія історичних джерел, речові, словесні, звукові, письмові, конвенційні. Спеціальні історичні дисципліни: археологія, генеалогія, сфрагістика, вексилологія, геральдика, просопографія та ін. Періодизація історії України: періодизація М. С. Грушевського, періодизація історії України в радянській історіографії, сучасна періодизація історії України.

Тема 1.2. Доба кам'яного віку в Україні.

Проблема антропогенезу людини. Періодизація кам'яного віку. Стоянки первісних людей на території України. Верхній палеоліт: розвиток свідомості та мовлення, рід, матріархат, кам'яна індустрія, релігія та первісне мистецтво. Мезоліт: археологічні культури мезоліту на території України, технології кам'яного виробництва, domestикація собаки, формування племінної структури суспільства, виокремлення парно сім'ї. Неоліт: археологічні культури на території України, неолітична революція.

Тема 1.3. Енеоліт та бронзовий вік на території України.

Енеоліт: винаходи та технології, соціальні зміни, перший суспільний поділ праці, археологічні культури. Трипільська культура: аграрна сфера, типи житла та поселення, кераміка, суспільне життя та вірування. Бронзовий вік: матеріальне виробництво, соціальні зміни, археологічні культури. Етногенез індоєвропейців.

Тема 1.4. Кочовики раннього залізного віку на території України.

Складання номадичних племен степової України. Кімерійці: кочове господарство, матеріальна культура, мистецтво, суспільний устрій, походи у Закавказзя та на Близький Схід. Царство Ішкуза: походи скіфів на Близькому Сході та у Малій Азії. Велика Скіфія: розселення скіфів на території України, похід Дарія I у Північне Причорномор'я, племінний і соціальний устрій, скотарство, ремесла й торгівля, курганні поховання, мистецтво, царювання Атея, занепад Великої Скіфії. Сармати: племінний і соціальний устрій, військове мистецтво, економіка Сарматії, сарматсько-римські війни. Мала Скіфія: перехід скіфів до осілого життя та формування в них державності, політичний устрій Мало Скіфії, династія Ідантидів, Скіфське царство в I ст. до н. е. – у II ст. н. е., економіка Малої Скіфії, Неаполь Скіфський.

Тема 1.5. Давньогрецькі держави-поліси Північного Причорномор'я.

Причини й розмах грецької колонізації. Основні грецькі колонії Північного Причорномор'я. Метрополії й колонії. Наслідки колонізації. Періодизація історії античних держав Північного Причорномор'я. Державно-політичний устрій давньогрецьких полісів. Соціальний склад населення полісу. Давньогрецьке місто й хора. Економіка полісів Північного Причорномор'я. Культура й духовне життя міст-держав Північного Причорномор'я.

Тема 1.6. Боспорське царство.

Причини створення Боспорського царства. Експансія Пантікапею. Політична історія Боспорського царства в IV–II ст. до н. е. Понтійське царство та Діофантові війни. Боспорське царство в складі держави Мітрідата VI. Боспорське царство в другій половині I ст. до н. е. – першій половині I ст. н. е. Боспор – клієнтська держава Римської імперії. Економічна історія Боспорського царства.

Тема 1.7. Римський період історії Північного Причорномор'я.

Римська експансія в циркумпонтійській зоні. Похід Дідінія Галла у Крим та закріплення Риму у Таврії. Розширення римських володінь у Північному Причорномор'ї в другій половині I – II ст. Фортеця Харакс. Соціально-економічні зміни в I–III ст. Поширення християнства в Криму.

Розділ 2. Середньовічна історія України: східні слов'яни, Русь-Україна.

Тема 2.1. Українські землі в період Великого переселення народів.

Причини й характер міграцій в Євразії у I тис. н. е. Германське розселення у Північному Причорномор'ї. Остготське королівство. Гунська навала та її наслідки. Тюркський каганат. Аварський каганат. Велика Болгарія. Хазарський каганат: утворення та військова експансія, підкорення слов'янських народів, державно-політичний лад, економіка. Салтово-маяцька культура.

Тема 2.2. Слов'янські племена на території України.

Теорії походження слов'ян. Перші письмові згадки про слов'ян. Археологічні культури слов'ян в Україні. Господарські заняття слов'ян: сільське господарство, промисли, ремесла. Суспільний лад. Культура та вірування. Пантеон слов'янських богів. Відгуки іноземців про слов'ян, VI – X ст.

Тема 2.3. Русь: походження, державний устрій, право.

Теорії походження держави у східних слов'ян: норманська, антинорманська, хозарська. Етапи формування руської держави. Гіпотези походження етноніму «русь». Особливості давньоруського феодалізму. Дружина. Класовий лад Русі. Інститути державної влади: великий князь, боярська рада, снем, віче. Двірсько-вотчинна система адміністративно-територіального устрою. Земські органи управління. Судочинство Русі. Джерела руського права. «Руська правда»: коротка редакція, «правда Ярославичів», розширена редакція.

Тема 2.4. Русь: ранньофеодальний період.

Правління Аскольда і Діра. Князь Олег на престолі: підкорення Києві східнослов'янських племен, похід на Константинополь у 907 році та його наслідки. Князювання Ігоря Рюриковича: походи русі на Візантію та у Закавказзя, повстання деревлян та загибель князя. Правління княгині Ольги: приборкання деревлян, проведення реформ управління державою, миролюбна зовнішня політика, спроби християнізації Русі. Експансія Русі в часи правління Святослава: приєднання землі в'ятичів, розгром Волзької Булгарії та Хозарського каганату, балканські походи Святослава.

Тема 2.5. Русь: період розвинутого феодалізму, економіка та суспільство.

Русь у період правління Володимира Святославича: боротьба за спадок Святослава, внутрішня й зовнішня політика князя, християнізація Русі. Друга міжкнязівська усобиця. Правління князя Ярослава Мудрого: внутрішня політика, боротьба з Мстиславом Володимировичем, розширення кордонів Русі, шлюбна дипломатія. Процеси децентралізації та опір відцентровим тенденціям: генеза феодалізму, тріумфірат Ярославичів, половецька небезпека, повстання 1068 року у Києві, правління Святослава Ярославича, правління Всеволода Ярославича, політична криза наприкінці XI ст. і федералізація Русі, правління Володимира Мономаха та Мстислава Володимировича. Русь у період феодальної

роздробленості: суверенізація удільних князівств, феодальні війни середини XII ст., посилення половецької експансії та протидія їй.

Особливості руського феодалізму. Вотчина. Селянський двір. Сільське господарство. Промисли. Харчування. Ремесла й торгівля. Фінансова система. Соціальні групи населення: феодали, духовенство, церковні люди (прощеники, задушні люди), «люди», смерди, закупи. рядовичі, холопи й челядь, міське населення.

Тема 2.6. Русь: культура та духовне життя.

Писемність: софійська абетка, кирилиця, глаголиця. Освіта: типи шкіл та особливості організації навчального процесу, рівень освіченості. Переклади античних і візантійських авторів. Літописання. Усна народна творчість і література. Наукові знання: математика, медицина, географія. Музика й видовишно-театралізовані дійства. Архітектура. Мистецтво: майоліка, фреска, різьблення по каменю, ювелірне мистецтво. Значення й місце християнської церкви в духовному житті Русі. Церковне управління. Боротьба церкви з язичництвом і його пережитками.

Розділ 3. Галицько-Волинська держава.

Тема 3.1. Прикарпаття та Волинь наприкінці XI – у XII ст.

Ростиславичі. Звенигородське, Перемишльське та Тереховське князівства. Об'єднання земель Прикарпаття Володимирком Володаревичем. Утворення Галицького князівства. Претензії Івана Берладника на уділ. Правління Ярослава Осмомисла та Володимира Ярославича. Боярська олігархія. Мстиславичі. Об'єднання Волинського князівства під владою Романа Мстиславича.

Тема 3.2. Південно-Західна Русь у 1199–1264 рр.

Перше об'єднання Галичини та Волині. Правління Романа Мстиславича. Боротьба за Галицький престол у 1205–1238 рр.: правління Ігоревичів, Владислава Кормильчича, угорська окупація, претензії на Галич Мстислава Удатного й Ростислава Михайловича. Розпад Волинського князівства в 1200-х роках. Відновлення єдності Волині в 1210–1230-х роках Данилом і Васильком Романовичами. Вокняжіння Данили Романовича й відновлення Галицько-Волинської держави. Зовнішня політика Данили Романовича: розгром лицарів Добжинського ордену, тимчасове приєднання Київського князівства, оборона від монголо-татарської навали, розгром польсько-угорських військ під Ярославом, спроба утворити антимонгольську коаліцію й збройна боротьба проти Орди, галицько-волинсько-литовські відносини. Внутрішня політика Данили Романовича: боротьба проти боярської олігархії, розбудова міст і реформування армії.

Тема 3.3. Галицько-Волинська держава в 1264–1340 рр.

Боротьба за спадок Данили Романовича. Правління Лева Даниловича й Володимира Васильовича: «мирна» Волинь і «войовнича» Галичина, походи проти Литви й Угорщини, розширення кордонів Галицько-Волинської держави. Правління Юрія Львовича. Правління Андрія та Льва Юрійовичів. Литовське завоювання Берестейщини. Правління Юрія II Болеслава. Соціально-економічний розвиток західноруських земель. Державний лад і правова система Галицько-Волинської держави.

Розділ 4. Українські землі під владою іноземних загарбників, середина XIII – середина XVI ст.

Тема 4.1. Монгольське завоювання Русі та встановлення татарського іґа. Панування Золотої Орди в степовій частині України.

Формування Монгольської імперії та походи її військ. Виникнення Улусу Джучі, Рейд Субедея-Джебе і розгром монголами русько-половецьких військ на Калці. Західний похід, 1236–1241 років. Монголо-татарська навала на Південну Русь. Встановлення системи іґа: економічна й політична сфера. Стан православної церкви. Спроби опору ординському пануванню. Територіальний і державний устрій Орди. Суверенізація Улусу Джучі. Система влади. Темник Ногай і перший розкол у Золотій Орді. Золота Орда у першій половині XIV ст.: правління Тохти, ісламізація Орди, реформи Узбека й «Золота доба» Орди. «Велика зам'ятня» та її наслідки. Економіка Золотої Орди. Урбанізаційні процеси.

Тема 4.2. Інкорпорація українських земель до складу іноземних держав у середині XIV – на початку XVI ст.

Чинники геополітичних змін у Східній Європі в XIV ст. Польська експансія в Галичині у 1340–1349 рр. Польсько-литовська війна за галицько-волинський спадок. Включення Наддніпрянщини до складу Великого князівства Литовського. Закарпаття під владою Угорщини. Українські землі в складі Молдови. Московська експансія на Лівобережній Україні.

Тема 4.3. Західноукраїнські землі в складі Польського королівства.

Адміністративний статус Галичини й Західної Волині в другій половині XIV – першій третині XVI ст. Приєднання Поділля до складу Польського королівства. Формування станово-представницької системи. «Курина війна». Соціально-економічний розвиток: розвиток міст, ремесла й торгівля, сільське населення й розвиток сільського господарства, філярки. Опір подільського та галицького селянства посиленню феодальної експлуатації.

Тема 4.4. Наддніпрянщина в складі Великого князівства Литовського: державний устрій, право, соціально-економічний розвиток.

Державний устрій Великого князівства Литовського: великий князь, панирада, вальний сейм, удільні князівства, централізація системи місцевого

управління, сеймики, сільське самоврядування. Судова система. Право Великого князівства Литовського. Соціальний склад населення. Феодали: князі, магнати, шляхта. Боротьба шляхти за розширення своїх прав. Феодальне землеволодіння. Натуральне та товарне господарство. Селянство: становище, податки й повинності. «Волочна поміра». Сільське господарство. Міста: населення, ремесла, торгівля. Фінансова система Великого князівства Литовського.

Тема 4.5. Суспільно-політичне життя на українських землях в складі Великого князівства Литовського.

Причини укладання польсько-литовських уній. Кревська унія та її наслідки. Внутрішня політика Вітовта: ліквідація удільного устрою й централізація влади, боротьба проти Свидригайла Ольгердовича. Зовнішня політика: розгром литовсько-руського війська на Ворсклі, війни з Великим Московським князівством і Тевтонським орденом, Городельська унія, приєднання Поділля, Луцький з'їзд. Польсько-литовська війна 1430–1438 рр. Правління Казимира Ягайловича. Правління Олександра Казимировича. Правління Сигізмунда I Старого. Правління Сигізмунда II.

Тема 4.6. Етногенез українців.

Походження хоронімів «Україна» й «Малоросія». Чинники формування українського етносу. Формування української мови. Антропологічні й соціопсихічні риси українців. Матеріальна культура українців.

Тема 4.7. Формування українського козацтва.

Українська колонізація Дикого Поля. Теорії походження козацтва. Тюркський вплив на козацтво. Перші письмові згадки про козаків. Осідання козаків на Запоріжжі. Козаки на литовській і польській службі. Піонери військової організації козаків. Перетворення козаків на окрему суспільно-політичну силу. Організація Дмитром Байдою-Вишневецьким Хортицької Січі. Козацька республіка. Козацькі клейноди.

Тема 4.8. Культура українських земель в другій половині XIII – першій половині XVI ст.

Основні тенденції й умови розвитку української культури. Галицький ренесанс. Українська школа в XIV – у першій половині XVI ст. Латинське шкільництво. Русинські ваганти. Юрій Дрогобич. Творчість Станіслава Оріховського-Роксолана. Неолатинська поезія у Галичині. Архітектура. Живопис. Музика.

Тема 4.9. Духовне життя та релігійні процеси в Україні, XIV – перша половина XVI ст.

Зміни становища православної церкви після інкорпорації українських земель до складу Польщі та Великого князівства Литовського. Галицька митрополія. Становище православної церкви у Великому князівстві Литовському. Флорентійська унія та розкол Руської православної церкви.

Становище православної церкви у другій половині XV – у першій половині XVI ст.

Розділ 5. Крим у період Середньовіччя.

Тема 5.1. Кримський півострів у VI–XV ст.

Володіння Візантійської імперії в Криму: кордони, етнічний склад населення, економіка. Візантійсько-хозарське протиборство за Крим. Повстання під проводом Іоанна Готського. Слов'янські вторгнення в Крим. Вторгнення печенігів та припинення хозарського володарювання. Тмутараканське князівство. Херсон і печерні міста Криму. Крим у складі Золотої Орди.

Пізньосередньовічний Херсон: населення, господарство, благоустрій, іноземний вплив. Формування й розвиток князівства Феодоро в XIII–XIV ст.: акультурація християнського населення, демографія, економіка, залежність від Золотої Орди. Князівство Феодоро в період правління Олексія I. Італійська колонізація Криму в XIII–XIV ст. Капітанство Готія. Генуезько-феодоритські війни.

Тема 5.2. Кримське ханство та османська експансія в Криму.

Етногенез кримських татар. Кримський улус Золотої Орди. Дім Гераїв. Виокремлення Кримського ханства від Золотої Орди. Державний і адміністративний устрій Кримського ханства: хан, калга, диван, нуреддін, муфтії, великий бей, мурзи, кадії та судова система Кримського ханства. Правління Хаджі-Герая. Правління Менглі-Герая. Османське вторгнення в Крим і встановлення васальної залежності Кримського ханства від Османської імперії. Початок протистояння Кримського ханства та християнських держав Східної Європи. Правління Сахіб-Герая.

7.2. Структура та обсяг навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин					
	Денна форма					
	Усього	у тому числі				
Лекції		Практ.	Конс.	Самост.	Екзамен	
Розділ 1. Стародавня історія України						
Тема 1.1 Вступ до історії України	9	2	-		7	
Тема 1.2 Доба кам'яного віку в Україні	11	2	2		7	
Тема 1.3 Енеоліт та бронзовий вік на території України	11	2	2		7	
Тема 1.4 Кочовики раннього залізного віку на території України	12	2	2		8	
Тема 1.5 Давньогрецькі держави-поліси Північного Причорномор'я	14	2	4		8	
Тема 1.6 Боспорське царство	11	2	2		7	
Тема 1.7 Римський період історії Північного Причорномор'я	11	2	2		7	
Розділ 2. Середньовічна історія України: східні слов'яни, Русь-Україна						
Тема 2.1 Українські землі в період Великого переселення народів	11	2	2		7	
Тема 2.2 Слов'янські племена на території України	12	2	2		8	
Тема 2.3 Русь: походження, державний устрій, право	12	2	2		8	
Тема 2.4 Русь: ранньофеодальний період	11	2	2		7	
Тема 2.5 Русь: період розвинутого феодалізму, економіка та суспільство	14	2	4		8	
Тема 2.6 Русь: культура та духовне життя	18	4	4	2	8	

Розділ 3. Галицько-Волинська держава						
Тема 3.1 Прикарпаття та Волинь наприкінці XI – XII ст.	11	2	2		7	
Тема 3.2 Південно-Західна Русь у 1199–1264 рр.	12	2	2		8	
Тема 3.3 Галицько-Волинська держава в 1264–1340 рр.	11	2	2		7	
Розділ 4. Українські землі під владою іноземних загарбників, середина XIII – середина XVI ст.						
Тема 4.1 Монгольське завоювання Русі та встановлення татарського іґа. Панування Золотої Орди в степовій частині України	14	2	4		8	
Тема 4.2 Інкорпорація українських земель до складу іноземних держав у середині XIV – на початку XVI ст.	11	2	2		7	
Тема 4.3 Західноукраїнські землі в складі Польського королівства	12	2	2		8	
Тема 4.4 Наддніпрянина в складі Великого князівства Литовського: державний устрій, право, соціально-економічний розвиток	14	2	4		8	
Тема 4.5 Суспільно-політичне життя на українських землях в складі Великого князівства Литовського	12	2	2		8	
Тема 4.6 Етногенез українців	11	2	2		7	
Тема 4.7. Формування українського козацтва	11	2	2		7	
Тема 4.8. Культура українських земель в другій половині XIII – першій половині XVI ст.	14	4	2		8	
Тема 4.9. Духовне життя та релігійні процеси в Україні, XIV – перша половина XVI ст.	12	2	2		8	
Розділ 5. Крим у період Середньовіччя						
Тема 5.1 Кримський півострів у VI–XV ст.	12	2	2		8	
Тема 5.2 Кримське ханство та османська експансія в Криму	12	2	2	2	8	
Екзамен						3
Усього годин	330	58	64	4	204	3

7.3. Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
1	Вступ до історії України	2
2	Доба кам'яного віку в Україні	2
3	Енеоліт та бронзовий вік на території України	2
4	Кочовики раннього залізного віку на території України	2
5	Давньогрецькі держави-поліси Північного Причорномор'я	2
6	Боспорське царство	2
7	Римський період історії Північного Причорномор'я	2
8	Українські землі в період Великого переселення народів	2
9	Слов'янські племена на території України	2
10	Русь: походження, державний устрій, право	2
11	Русь: ранньофеодальний період	2
12	Русь: період розвинутого феодалізму, економіка та суспільство	2
13	Русь: культура та духовне життя	4
14	Прикарпаття та Волинь наприкінці XI – XII ст.	2
15	Південно-Західна Русь у 1199–1264 рр.	2
16	Галицько-Волинська держава в 1264–1340 рр.	2
17	Монгольське завоювання Русі та встановлення татарського іґа. Панування Золотої Орди в степовій частині України	2
18	Інкорпорація українських земель до складу іноземних держав у середині XIV – на початку XVI ст.	2
19	Західноукраїнські землі в складі Польського королівства	2
20	Наддніпрянина в складі Великого князівства Литовського: державний устрій, право, соціально-економічний розвиток	2
21	Суспільно-політичне життя на українських землях в складі Великого князівства Литовського	2
22	Етногенез українців	2
23	Формування українського козацтва	2
24	Культура українських земель в другій половині XIII – першій половині XVI ст.	4
25	Духовне життя та релігійні процеси в Україні, XIV – перша половина XVI ст.	2
26	Кримський півострів у VI–XV ст.	2
27	Кримське ханство та османська експансія в Криму	2
Разом		58

7.4. Теми практичних (семінарських) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
1	Вступ до історії України	
2	Доба кам'яного віку в Україні	2
3	Енеоліт та бронзовий вік на території України	2
4	Кочовики раннього залізного віку на території України	2
5	Давньогрецькі держави-поліси Північного Причорномор'я	4
6	Боспорське царство	2
7	Римський період історії Північного Причорномор'я	2
8	Українські землі в період Великого переселення народів	2
9	Слов'янські племена на території України	2
10	Русь: походження, державний устрій, право	2
11	Русь: ранньофеодальний період	2
12	Русь: період розвинутого феодалізму, економіка та суспільство	4
13	Русь: культура та духовне життя	4
14	Прикарпаття та Волинь наприкінці XI – XII ст.	2
15	Південно-Західна Русь у 1199–1264 рр.	2
16	Галицько-Волинська держава в 1264–1340 рр.	2
17	Монгольське завоювання Русі та встановлення монголо-татарського іга. Панування Золотої Орди в степовій частині України	4
18	Інкорпорація українських земель до складу іноземних держав у середині XIV – на початку XVI ст.	2
19	Західноукраїнські землі в складі Польського королівства	2
20	Надніпрянщина в складі Великого князівства Литовського: державний устрій, право, соціально-економічний розвиток	4
21	Суспільно-політичне життя на українських землях в складі Великого князівства Литовського	2
22	Етногенез українців	2
23	Формування українського козацтва	2
24	Культура українських земель в другій половині XIII – першій половині XVI ст.	2
25	Духовне життя та релігійні процеси в Україні, XIV – перша половина XVI ст.	2
26	Кримський півострів у VI–XV ст.	2
27	Кримське ханство та османська експансія в Криму	2
Разом		64

7.5. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
1	Вступ до історії України	7
2	Доба кам'яного віку в Україні	7
3	Енеоліт та бронзовий вік на території України	7
4	Кочовики раннього залізного віку на території України	8
5	Давньогрецькі держави-поліси Північного Причорномор'я	8
6	Боспорське царство	7
7	Римський період історії Північного Причорномор'я	7
8	Українські землі в період Великого переселення народів	7
9	Слов'янські племена на території України	8
10	Русь: походження, державний устрій, право	8
11	Русь: ранньофеодальний період	7
12	Русь: період розвинутого феодалізму, економіка та суспільство	8
13	Русь: культура та духовне життя	8
14	Прикарпаття та Волинь наприкінці XI – XII ст.	7
15	Південно-Західна Русь у 1199–1264 рр.	8
16	Галицько-Волинська держава в 1264–1340 рр.	7
17	Монгольське завоювання Русі та встановлення татарського іґа. Панування Золотої Орди в степовій частині України	8
18	Інкорпорація українських земель до складу іноземних держав у середині XIV – на початку XVI ст.	7
19	Західноукраїнські землі в складі Польського королівства	8
20	Наддніпрянина в складі Великого князівства Литовського: державний устрій, право, соціально-економічний розвиток	8
21	Суспільно-політичне життя на українських землях в складі Великого князівства Литовського	8
22	Етногенез українців	7
23	Формування українського козацтва	7
24	Культура українських земель в другій половині XIII – першій половині XVI ст.	8
25	Духовне життя та релігійні процеси в Україні, XIV – перша половина XVI ст.	8
26	Кримський півострів у VI–XV ст.	8
27	Кримське ханство та османська експансія в Криму	8
Разом		204

8. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Абдулаєва Г. Кримські татари: від етногенезу до державності. К.: Гамазин, 2021. 408 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: підручник. К.: Академія, 2018. 720 с.
3. Борисенко В. Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття: Навч. посібник. К.: Либідь, 1998. 616 с.
4. Греченко В. А. Історія та культура України: підручник. Харків: [б. в.], 2017. 320 с.
5. Давня історія України в 2-х кн.: Кн. 1 / Толочко П.П. (керівник авт. колективу), Козак Д.Н., Крижицький С.Д. та ін. К.: Либідь, 1994. 240 с.
6. Давня історія України в 2-х кн.: Кн. 2 / Толочко П.П. (керівник авт. колективу), Козак Д.Н., Крижицький С.Д., Моця О.П. та ін. К.: Либідь, 1995. 224 с.
7. Давня історія України: в 3-х томах / Голова ред. кол. П. П. Толочко. К.: Наукова думка. Том 1: Первісне суспільство / Відповід. ред. В. Н. Станко. 1997. 560 с.
8. Давня історія України: в 3-х томах / Голова ред. кол. П. П. Толочко. К.: Наукова думка. Том 2: Скіфо-антична доба / Відповід. ред. С. Д. Крижицький. 1998. 496 с.
9. Давня історія України: в 3 т. / ред. кол. П. П. Толочко [та ін.] ; НАН України, Ін-т археол. К.: Наукова думка, 1997. Т. 3: Слов'яно- Руська доба / Ю. С. Асеев [та ін.]; ред. П. П. Толочко. [Б. м.]: [б. в.], 2000. 695 с.
10. Етнічна історія давньої України. Колективна монографія / Авт.: П. П. Толочко та ін. К., 2000. 280 с.
11. Залізняк Л. Стародавня історія України. К., Темпора, 2012. 542 с.
12. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; упорядники: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик та ін.; Голов. упр. держ. служби України; Ін-т історії України НАН України. К.: Ніка-Центр, 2009. Т. 3: Документи і матеріали. V ст. до н. е. 1774 р. 656 с.
13. Історія України / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; Під ред. В. А. Смолія. К.: Альтернативи, 1997. 424 с.
14. Король В. Ю. Історія України: навч. посіб. К.: Академія, 2008. 496 с.
15. Котляр М. Ф. Історія суспільного життя Русі: Нариси. К.: Інститут історії України, 2016. 288 с.
16. Литвин В. М. Історія України: підручник. К.: Наукова думка, 2011. 838 с.
17. Моця О. П. «Русь», «Мала Русь», «Україна» в післямонгольські та козацькі часи. К.: Наукова думка, 2009. 320 с.
18. Плохій С. Брама Європи. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 496 с.
19. Політична історія України: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / [Є. О. Бондарев, В. П. Горбатенко, В. В. Калініченко та ін.]. К.: Академія, 2001. 488 с.

20. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / Авт. кол.: В. М. Горобець, М. М. Волошук, А. Г. Плахонін, Б. В. Черкас, К. Ю. Галушко. Харків, 2016. 352 с.
21. Семененко В. І., Радченко Л. О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення: навчальний посібник / за ред. М. І. Бондаренка. Харків: Торсінг, 2000. 493 с.
22. Середньовічна Україна. Вип. 1 / Ред кол-я зб.: В. А. Смолій, О. Б. Головка, О. І. Гуржій, М. Ф. Котляр, В. М. Матях, В. В. Німчук, В. С. Степанков. К.: Наукова думка. 1994. 150 с.
23. Терещенко Ю. І.. Україна і європейський світ: Нариси історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. К.: Перун, 1996. 496 с.
24. Україна і Литва в XIV–XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / В. Г. Берковський, А. В. Блануца, Д. П. Ващук, А. О. Гурбик, Б. В. Черкас. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. 256 с.
25. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 1: Бунятян К. П., Мурзін В. Ю., Симоненко О. В. На світанку історії / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут археології, Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1998. 335 с.
26. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 2: Крижицький С. Д. Зубар В. М., Русяєва А. С. Античні держави Північного Причорномор'я / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут археології, Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1998. 352 с.
27. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 3: Баран В. Д. Давні слов'яни / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут археології, Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1998. 336 с.
28. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 4: Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут археології, Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1998. 352 с.
29. Україна крізь віки. У 15-ти тт. – Т. 6: Русина О. В. Україна під татарами і Литвою / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 320 с.
30. Уривалкін О. М. Історія України (середина XIII – середина XVII століття). К.: Видавництво «Кондор», 2005. 284 с.
31. Храпунов И.Н. Древняя история Крыма. Симферополь: Доля, 2007. 272 с.
32. Черкас Б. Західні володіння Улусу Джучи: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста. (XIII–XIV ст.) / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2014. 387 с.
33. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К.: Критика, 2006. 584 с.

Додаткові:

1. Александрович В. С., Войтович Л. В. Король Данило Романовича (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 3). Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2013. 240 с.

2. Аркас М. М. Історія України-Русі. К.: Вища школа, 1991. 395 с.
3. Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження словян: монографія. К.: Наукова думка, 1991. 144 с.
4. Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X – початок XVII ст.): Збірник документів і матеріалів / Упорядн.: Є. А. Гринів, Б. В. Грабовецький, У. Я. Єдлінська, Б. С. Криса, Н. М. Царьова, В. М. Яковенко, С. Г. Яковенко. Ред. кол.: Є. А. Гринів (відп. ред.), М. В. Брик, Н. Ф. Врадій, Я. Д. Ісаєвич, І. І. Мигович, Д. А. Яремчук. АН Української РСР. Інститут суспільних наук; Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові. К.: Наук. думка, 1988. 288 с.
5. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. К.: Наукова думка, 1988. 260 с.
6. Васильєв А. В., Автушенко М. Н. Загадка княжества Феодоро. Севастополь: Библекс, 2009. 416 с.
7. Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. 181 с.
8. Войтович Л. В. Нащадки Чингіз-Хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. 248 с.
9. Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / Відп. ред. Л. В. Войтович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.
10. Грамоти XIV ст. / Упорядк., вст. ст., ком. і слов.-показ. М. М. Пещак. К., 1974. 256 с.
11. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Відп. ред. В. А. Смолій; Упорядк. та переклад з польської о. Юрія Мицика. Національний університет «Києво-Могилянська академія»; НАН України. Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Державний комітет архівів України; Українсько-канадський дослідно-документаційний центр. К.: Вид. дім «Києво-могилянська академія», 2007. 1006 с.
12. Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. К.: Довіра, 1992. 72 с.
13. Гурбик А. Аграрна реформа в Україні XVI ст. / Інститут історії України НАН України. К., 1997. 64 с.
14. Єльніков М. В. Золотоординські часи на українських землях. К.: Наш час, 2008. 176 с.
15. Довідник з історії України. А–Я / Інститут історичних досліджень Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка / І. З. Підкова (ред.), Р. М. Шуст (ред.). 2-ге вид., доопрац. і доп. К.: Генеза, 2001. 1136 с.
16. Долженко В. Й. Землеробство Древньої Русі (до середини XIII ст.). К.: Вид-во АН УРСР, 1961. 265 с.
17. Дух Л. І. Історія України. Хронологічні таблиці: іст. факти, іст. постаті, документи, розвиток культури. Харків: Навчальна література, 2017. 126 с.
18. Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статута ремісничих цехів і купецьких корпорацій / Упорядн. М. Капраль; Наук. ред. Я. Дашкевич. Р. Шуст. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський

- національний університет ім. І. Франка. 2-е виправлене видання (електронний варіант). Львів, 2013. 876 с.
19. Єфименко О. Я. Історія України та її народу. К.: Мистецтво, 1992. 256 с.
20. Залізник Л. Українці: витоки та історичні долі. К.: Темпора, 2011. 424 с.
21. Запровадження християнства на Русі: історичні нариси / Авт.: М. Ф. Котляр та ін. К.: Наукова думка 1988. 253 с.
22. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 752 с.
23. Зубарь В.М. Боги и герои античного Херсонеса. К.: Стилос, 2005. 190 с.
- Зубарь В.М., Русяева А.С. На берегах Боспора Киммерийского. Киев: Стилос, 2004. 240 с.
24. Зубарь В.М. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н. э. — первая половина IV вв. н. э.). К.: Институт археологии НАН Украины, 1998. 200 с.
25. Зубарь В.М. Херсонес Таврический: Основные этапы исторического развития в античную эпоху. К.: Наукова думка, 1997. 131 с.
26. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран/ Перевод с арабского, комментарии, исследование, указатели и карты Наили Велихановой. Баку: Элм, 1986. 428 с.
27. История Крыма с древнейших времен до наших дней. Симферополь: Атлас-контакт, 2007. 408 с.
28. Іваненко В. В., Г. Г. Кривчик Історія української культури: навчальний посібник. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2010. 99 с.
29. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.
30. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В. Ю. Короля. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 448 с.
31. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин. К.: Наукова думка, 2013. 1056 с.
32. Історія українського війська. Вінніпег: Клуб приятелів української книжки, 1953. 832, V с.
33. Історія української культури: у п'яти томах / НАН України; головна ред. Б. Є. Патон [та ін.]. К.: Наукова думка, 2001–2011.
34. Кесмеджи П., Кесмеджи Г. Княжество Феодоро. Симферополь: КРП «Издательство “Крымучпедгиз”», 2008. 112 с.
35. Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії V–IV ст. до н.е. К.: Наукова думка, 1974. 184 с.
36. Котляр М. Ф. Данило Галицький. К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. 153 с.
37. Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 251 с.
38. Котляр М. Ф. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі / Гол. ред. Н. Слюсаренко. НАН України. Інститут історії України. К.: Наш час, 2010. 280 с.
39. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. / Відп. ред. І. С. Слабєєв. АН УРСР. Інститут історії. К.: Видавництво «Наукова думка», 1981. 240 с.

40. Котляр М. Ф., Ричка В. М. Княжий двір Південної Русі Х–ХІІІ ст. К.: Наукова думка, 2008. 357 с.
41. Котляр М. Ф. Утворення Давньоруської держави. К.: Ін-т історії України АН України, 1993. 44 с.
42. Котляр М. Ф. Як і чому настала удільна роздробленість на Русі (ХІІ–ХІІІ ст.). К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. 106 с.
43. Котляр Н. Ф. Удельная раздробленность Руси / НАН Украины. Институт истории Украины. К.: Институт истории Украины, 2013. 270 с.
44. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу: Підручник. К.: Либідь, 2002. 592 с.
45. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. К.: Либідь, 1994. 334 с.
46. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 519 с.
47. Крушинський В. Ю., Левенець Ю. А. Історія України: події, факти, дати: довідник. К.: Зодіак – ЕКО, 1993. 174 с.
48. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства ХІІІ – першої половини ХІV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. 1285 с.
49. Лев Диякон. История. М.: Наука, 1988. 238 с.
50. Липа К. Під захистом мурів. К.: Наш час, 2008. 184 с.
51. Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Авт. кол.: О. Бачинська, Т. Вінцовський, В. Грибовський, Н. Діанова, А. Домановський, М. Майоров, В. Маслійчук, Б. Черкас, О. Шишко; Упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.
52. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп.ред О. В. Мишанич. К.: Наукова думка, 1989. 591 с.
53. Михалон Литвин. Про звичаї татар, литовців та московитів / Переклад з рос. Максима Бистрицького за виданням: Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян (М., 1994). URL: <http://litopys.org.ua/mlytvyn/mlyt.htm>.
54. Міська історія України: проблеми початкового датування: [науково-довідкове видання] / Я. Верменич, В. Дмитрук, С. Архипова. К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. 139 с.
55. Моця О. П. «Анти»–«Руси»–«Українці». Формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V–ХІХ ст. К.: Наукова думка, 2012. 213 с.
56. Моця К. О. Воєнне мистецтво візантійської Таврики наприкінці IV – на початку ХІІ ст. Дис. ... канд. іст. наук / Інститут історії України НАН України. К., 2016. 256 с.
57. Моця О. П., Ричка В. М. Київська Русь: Від язичництва до християнства: Навч. посіб. К.: Глобус, 1996. 222 с.
58. Моця О. Землероби та кочівники на Великому Кордоні Східної Європи в часи Київської Русі / НАН України. Інститут історії України, Інститут археології; Український національний комітет істориків. К.: Інститут історії України, 2015. 296 с.
59. Моця О. П. Населення південно-руських земель IX–ХІІІ ст.: за матеріалами некрополів / Відп. ред. М. П. Кучера. АН України. Інститут археології; Київська академія євробізнесу. К., 1993. 160 с.

60. Одрін О. Зернове господарство Херсонеського поліса в другій половині IV – першій половині III ст. до н. е. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2013. № 12. С. 32–50.
61. Оріховський-Роксолан С. Твори. Пер. з латинської та старопольської В. Д. Литвинова. К.: Дніпро, 2004. 672 с.
62. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / Упоряд. К. Галушко. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 350 с.
63. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упорядн. М. Капраль; Наук. ред.: Я. Дашкевич, Р. Шуст. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2010. 544 с.
64. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Уклад.: І. П. Чепіга; Л. А. Гнатенко; Наук. ред. В. В. Німчук; Ред. кол.: О. С. Онищенко (голова), Л. А. Дубровіна (заст. голови), Г. В. Боряк, Н. М. Зубкова, В. В. Німчук, М. М. Пещак, Р. Процик, В. М. Русанівський, В. А. Широков. НАН України. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут української мови; Український мовно-інформаційний фонд. К., 2001. 750 с.
65. Пріцак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела. Т. І. К.: Обереги, 1997. 1080 с.
66. Рибалка І. К. Історія України. Частина 1: Від найдавніших часів до кінця XVIII століття: [Підр. для іст. фак. вищих навч. закладів]. Харків: Основа, 1994. 448 с.
67. Ричка В. Володимир Великий: Лицар Духу / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. К.: Парлам. вид-во, 2020. 308 с.
68. Ричка В. М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі) / НАН України. Інститут історії України. К: Інститут історії України, 2009. 180 с.
69. Ричка В. М. Церква Київської Русі: Соціальний та етнокультурний аспект. К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. 206 с.
70. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу: підручник. К.: Либідь, 2002. 736 с.
71. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. Мінськ, 2001. 409 с.
72. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. 560 с.
73. Синиця Є. Перунові діти. Військова справа слов'ян на початку Середньовіччя. К.: Темпора, 2012. 276 с.
74. Скржинська М. Освіта в процесі формування античних держав на території України (VI–IV ст. до н. е.). *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2013. № 12. С. 15–31.
75. Скржинська М. В. Релігія та влада в Боспорському царстві й Ольвії VI–I ст. до н.е. *Український історичний журнал*. 2014. № 4.

76. Скржинська М.В. Херсонес Таврический в третьей четверти VI – середине I вв. до н. е. Очерки истории и культуры. *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 232–234.
77. Слабченко Є. А. Дипломатична історія України. К.: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2016. 493 с.
78. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / В. Д. Баран, Е. В. Максимов, Б. В. Магомедов и др. АН УССР. Ин-т археологии; Редкол.: В. Д. Баран (отв. ред.) и др. К.: Наукова думка. 1990. 488 с.
79. Слово про Ігорів похід / переспів М. Кравчука. URL: <http://litopys.org.ua/slovo67/sl39.htm>.
80. Страбон. География. Кн. VII. М.: Наука, 1964. 940 с.
81. Стрижак О. С. Етніонімія Геродотової Скіфії. К.: Наукова думка, 1988. 115 с.
82. Субтельний О. Україна: Історія: навч. посіб. К.: Либідь, 1993. 720 с.
83. Супрасльський літопис. URL: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov16.htm>.
84. Тисяча років української суспільно-політичної думки [в 9-ти томах]. К.: Дніпро, 2001. URL: <https://ounuis.info/library/books/971/tysiacha-rokiv-ukrainskoi-suspilnopolitychnoi-dumky-v-9ty-tomakh.html>.
85. Толочко А. Очерки начальной Руси. Киев; Санкт-Петербург: Лаурис, 2015. 336 с.
86. Тереножкин А. И. Киммерийцы. К.: Наукова думка, 1976. 223 с.
87. Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / Авт. передм.: М. Ф. Котляр, В. А. Смолій; Упорядн.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко; Авт. вступу від упорядн. Н. М. Яковенко; Ред. кол.: М. Ф. Котляр (відп. ред.), Я. Д. Ісаєвич, О. Ф. Сидоренко, Ф. Сисин, В. А. Смолій, Г. В. Борjak. АН УРСР. Археографічна комісія, Інститут історії; Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві; Канадський інститут українських студій Альбертського університету; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика. К.: Наукова думка, 1990. 408 с.
88. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси / За ред. С. В. Віднянського. К.: Інститут історії України, 2020. 814 с.
89. Україна: литовсько-польська доба 1320–1569 / О. Русина, І. Сварник, Л. Войтович, Д. Вашук, А. Блануца, Б. Черкас. К.: Балтія-Друк, 2008. 176 с.
90. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В.М.Русанівського. К., 1965. 164 с.
91. Фадеева Т. М., Шапошников А. К. Княжество Феодоро и его князья. Крымско-готский сборник. Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. 280 с.
92. Храпунов И. Н. Этническая история Крыма в раннем железном веке. Симферополь-Керчь: Крымское отделение Института востоковедения им А. Е. Крымского, 2004. 240 с.
93. Хрестоматія з історії України / Упорядник та автор коментарів Уривалкін О. М. К.: КНТ, 2007. 520 с.
94. Хроніка литовська й жмойтська. URL: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov02.htm>.

95. Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540). К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. 244 с.
96. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Спомини і роздуми / Упоряд. В. Верстюк. К.: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2016. 512 с.
97. Шигаль Д. А. Історія держави і права України: посіб. для підгот. до іспиту. Харків: Право, 2017. 249 с.
98. Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791 / Wydali: Kutrzeba Stanisław, Semkowicz Władysław. Polska Akademia Umiejętności; Towarzystwo naukowe warszawskie. Kraków, 1932. 633 s.

**9. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення,
використання яких передбачає навчальна дисципліна
(за потребою)**

1. Навчальні аудиторії, які обладнанні для проведення лекційних і семінарських занять.
2. Аудіовізуальні, технічні і комп’ютерні засоби навчання: комп’ютери, мультимедійний проектор, екран, колонки.